

АКТОРСЬКА СИСТЕМА П. К. САКСАГАНСЬКОГО

У статті розглянуто методи роботи над роллю видатного українського актора Панаса Карповича Саксаганського — яскравого представника театру корифеїв. Стаття базується на спогадах актора про свій творчий шлях.

Ключові слова: театр, український театр, театр корифеїв, актор, український актор, Саксаганський, акторська система, акторська праця, робота над роллю.

В статье рассмотрены методы работы над ролью выдающегося украинского актёра Панаса Карповича Саксаганского — яркого представителя театра корифеев. Статья базируется на воспоминаниях актёра о своём творческом пути.

Ключевые слова: театр, украинский театр, театр корифеев, актёр, украинский актёр, Саксаганский, актёрская система, актерская работа, работа над ролью.

The article describes the methods of work on the role of the famous Ukrainian actor Panas Saksaganskyi — the bright representative of the theater of coryphaei. The article is based on the memories of the actor about his career.

Keywords: theatre, Ukrainian theater, theater of coryphaei, actor, Ukrainian actor, Saksaganskyi, acting system, acting work, work on the role.

Методи роботи над роллю українських акторів є темою не стільки мало дослідженою, скільки мало впровадженою в життя. Один з провідних закладів мистецької освіти в Україні — Київський національний університет театру, кіно і телебачення імені І. К. Карпенка-Карого в основному послуговується системою К. С. Станіславського, Певно, що й інші державні навчальні заклади мистецького напрямку використовують для навчання сучасних акторів цю систему. Вона загалом є універсальною та підсумовує досвід декількох поколінь акторів. При цьому маємо наголосити, що кожен актор все ж таки використовує на сцені саме свій власний досвід роботи над роллю в процесі випуску вистави. Отже і кожен актор-викладач пропонує учням своє бачення і відчуття акторської праці, тобто можна говорити про особисту міні-акторську систему. Однак сучасні артисти в Україні дуже мало знають про працю в минулому саме українських акторів, їхні здобутки, успіхи та досвід. П. Саксаганський писав: «Не покладайся лише на себе самого. Всі великі люди — і художники, і письменники, і вчені — не поодинокі, вони всі мали своїх попередників і брали в них те, що

було найкращим. Так і артист сцени не повинен нехтувати своїх попередників. Він не один, він — сума досвіду своїх попередників»¹. Отож звернімося до досвіду українських акторів.

Найсумніший період існування українського театру (під час Валуєвських та Емських заборон), коли театр майже перестав існувати, вилився у яскраве та самобутнє явище — розквіт талановитих творчих особистостей — акторів, режисерів, драматургів, які стали відомими під символічною назвою корифеї українського театру. Як працював артист того періоду? Майже щовечора він мав бути готовим вийти на сцену у драматичній чи комедійній ролі, в якій ще й треба було виконувати пісні або навіть складніші оперні арії. Отож мав добре володіти і голосом, і тілом, тобто бути універсальним актором. А ще й терпіти постійні переїзди та підлаштовуватися під різні театральні приміщення, в більшості своїй для цього абсолютно не пристосованих. Ось як згадує про це сам Саксаганський: «<...> український актор <...> зовсім не був упевнений в своєму завтрашньому дні. Постійного театру не було. Театральні товариства переїжджали з місця на місце. Життя “на

колесах” важко відбивалося на побуті, на сім’ї акторів. Як бути з дітьми? — таке питання завжди поставало перед тими, хто мав сім’ю. Возити з собою, примушуючи терпіти всі незручності непевного мандрівного життя, голодного і холодного? Або — віддавати на догляд чужих людей? Страждали і батьки і діти <...>»². Важко навіть уявити, в яких умовах, і якою ціною актори здобували свій професійний рівень, саме до досвіду яких і хотілося б звернутися.

Один з яскравих представників театру корифеїв — Панас Карпович Саксаганський. За свідченнями колег, він був великим трудівником. Гнат Юра згадував: «Актор Саксаганський багато працював над своєю майстерністю. Він багато читав, вивчав класиків світової літератури, опрацьовував теоретичні роботи, з захопленням і увагою спостерігав гру видатних митців»³. Заслужений артист УРСР Б. Романицький писав: «Справді, енергія і воля до наполегливої праці у нього були прямо-таки дивовижні»⁴. Сам же Панас Карпович свою акторську діяльність визначав ще лаконічніше: «Праця, праця і ще раз праця!»⁵

У 1932 році вийшли окремою книгою спогади П. Саксаганського під назвою «Театр і життя», у 1937-му — доповнена і розширена праця «Моя робота над роллю». А у 1948 році, вже після смерті актора, у збірнику «Про мистецтво режисера» публікується його праця «До молодих режисерів». Усі ці праці дають уявлення про те, як актор Саксаганський працював над роллю (а він пропрацював на сцені без перерви понад 50 років).

Звернімося до витоків: любов до «лицедійства» проявилася ще з дитинства, в чому чимала «провина» батьків: мати була обдарованою жінкою, мала гарний голос, чудову пам’ять та, певно, й акторський дар. Для своїх дітей вона розігрувала напам’ять всю «Наталку Полтавку» та багато уривків з інших творів, співала арії й пісні. Про батька Саксаганський згадував: «<...> навпаки, не любив театру»⁶, бо на той час це була неprestижна та неприбуткова професія. У малого Фані, як називали Саксаганського у сім’ї, ще з дитинства проявлявся комедійний дар. Тож батько часто просив його «утнути» що-небудь. І Фаня старався, передражнявав чийсь ходу чи мову, переказував вірші чи казки, ілюструючи їх так, що викликав у всіх веселий сміх. Отож, сам не бажаючи, батько долучився до формування акторської професії у свого сина. Саксаганський так писав про це: «Своїм “ану, Фаня...” він навчив мене не соромитися нікого і сміливо розказувати й показувати те, що вмієш, перед чималим колом людей. Мати

збудила в мені любов до театрального мистецтва, а батько спричинився до того, що я полюбив “лицедійство” сам»⁷.

Далі були виступи у аматорських гуртках, у Єлисаветграді, де працював Марко Лукич Кропивницький. Спочатку новачкові доручали маленькі ролі, далі — більш відповідальні. Саксаганський про цей період писав так: «Я вже не можу пригадати, яку першу роль мені довелося грати перед справжньою публікою. Я тільки добре пам’ятаю враження, яке справила на мене велика темна зала <...> Коли мені довелося казати свої перші слова, то я почув себе страшенно переляканим, руки і ноги в мене обважніли і я не пам’ятав, що робив. Перший виступ був для мене страшний»⁸. Такі відчуття знайомі багатьом акторам, які вперше вийшли на сцену!

Та згодом молодий артист Саксаганський звичаївся і почувався на сцені вільніше, втім, ще не думав пов’язати свою професію із театром. Захоплений прикладом брата Миколи, він вирішив бути військовим. Та все ж долю вирішив випадок: перебуваючи в Одесі Саксаганський натрапив на афішу, що повідомляла про виступ трупи Михайла Старицького на чолі з Марком Кропивницьким. Того вечора йшла вистава «Доки сонце зійде, роса очі виїсть» Кропивницького. Останній, побачивши Саксаганського за півтори години до вистави, запропонував: «<...> “Панасе, одягайся, вийдеш приятелем Гордія, — я зараз напишу тобі роль”»⁹. Саксаганський відмовлявся, та режисер наполіг, і хоча сам актор не пам’ятав нічого з цього виходу, та «<...> Марко Лукич був надзвичайно задоволений»¹⁰. Однак сумніви не полишали Саксаганського. «Довгий час я стояв на роздоріжжі, аж поки не зустрів Михайла Петровича Старицького... <...> Я довго вагався, перш ніж остаточно спалити за собою “усі свої кораблі”. Приклад багатьох тогочасних акторів бездар спиняв мене.

“А що, як і я — нездара? — думав я. — Навіщо ж я буду збільшувати собою армію безталанних?! <...> — А може я буду кращим за тих невдах акторів? <...> — Адже ж я можу і буду працювати над собою”. Тоді нові сумніви з’являлись і примушували мене сперечатися з собою самим “Добре, ти будеш працювати, — казав я сам собі. — А хто тобі допоможе в тій праці? Це буде праця — само виучка” <...> Всі ці думки, вагання мучили мене. Але згадки про мої успіхи, якими я користувався <...> допомогли мені знайти остаточне рішення. Моя любов до сцени перемогла»¹¹.

Саксаганський приєднався до трупи М. Старицького у 1883 році. Вочевидь, саме минулі

успіхи допомогли йому зробити вибір на користь акторської професії, отже, дуже важливо аби до таланту та працелюбності (їх Саксаганський вважав основою акторської професії) додалася ще упевненість у своїх силах, що допомагає позбутися страху та розкритися акторському талантові.

Однак, незважаючи на велике бажання навчатися та минулі успіхи, свою першу велику роль у п'єсі «За Німан іду» Саксаганський провалив — не вивчив як слід слова і понадіявся на підказки суфлера. Актор записав у спогадах, як важко і соромно йому було перед колегами: адже, якби не вони, все скінчилося б катастрофою, — репліки суфлера від хвилювання він не чув, а рухатися вільно по сцені ще не вмів і врешті зовсім збився, зупинився і розгубився, не знаючи як вже закінчити сцену. Засмученого Саксаганського втішав М. Старицький: «Не журись, Панасе! Це тобі наука. Чому ти не вивчив ролі?» <...> Це був останній раз, коли я дозволив собі отак нехтувати своєю роллю <...> Для мене стало ясно, що вихід на сцену — річ відповідальна¹².

Після такого провалу Саксаганський намітив декілька ролей, що йому сподобалися, і вирішив їх вивчити для тренування. Ось тут і починається саме той період пошуку та кристалізації таланту, що його можна назвати акторським методом П. Саксаганського.

Найперше він стверджував, що актор має бути талановитим і працюючим. «Виробити в собі технічну вправність стало моїм головним завданням. Я зрозумів, що талант без техніки — все одно, що воїн без зброї. Тільки вправність дає генієві широкую і повну змогу вільно маяти могутніми крилами своєї творчості в моменти високого художнього піднесення. <...> Моєю найдорожчою мрією стало тоді здобути собі таку технічну вправність, яка б дозволяла мені, незалежно від стану здоров'я і настрою, блискавично втілюватись в потрібний мені образ. Я не хотів покладатися на натхнення і став назавжди ворогом гри “нутром”. “Нутро”, тобто натхнення — річ ненадійна. Воно залежить від тисячі різних речей, яких ніколи не врахуєш — від здоров'я, настрою, заклопотаності та інше. Натхнення може в відповідальну для актора хвилину зрадити на сцені всякого майстра. А технічна вправність ніколи не підведе. Техніка в поєднанні з талантом може поставити актора на найвищий щабель мистецької вивершеності і разом з тим допомагає йому утриматись на цій височині і тоді, коли з будь-яких причин натхнення раптом згасне»¹³.

Саксаганський вивчає досвід інших акторів та драматургів, людей, чия творчість пов'язана з театральною діяльністю. Книжки, з яких він черпав своє натхнення, — Шекспір, Гете, Лессінг, Коклен. З чимось погоджується, з чимось сперечається. Поступово приходить розуміння, що акторові мало на сцені самому лити сльози, сміятися чи щиро відчувати почуття героя, потрібно ще вміти передати ці переживання публіці.

Саксаганський вважав, що і глядачі, і актори складають єдине ціле і разом творять виставу, та інколи цього єднання не виходило. Актор так писав про це: «<...> не завжди знаходиш цей магічний “включатель”. Іноді ніяк не можеш з'єднатися з публікою. Сцена тоді здається тобі телефоном без дроту. Говориш, говориш, а слова твої неначе зовсім не доходять до публіки. Рука тоді нервово шукає, шукає, намагає, нарешті, і раптом весь ти почуваш, що телефонний дріт протягнувся, телефон запрацював. Магічний “включатель” — мистецтво міцно єднає тебе з публікою. Між тобою та нею — якийсь струм, який біжить від тебе до глядачів, а там повертає знову до тебе <...>»¹⁴.

Об'єктом постійного дослідження для П. Саксаганського була звичайна людина, — спостерігав як різні типи людей реагують в однакових ситуаціях, які в них рухи, міміка, слова. Спостерігав за п'яними, справедливо відзначаючи, що переважна частина акторів, граючи п'яних, або вдало використовують рухи, або голос. Саксаганський у своїх тренуваннях намагався з'єднати все це в одну «логіку типу», як він називав своїх персонажів. Беручись до ролі, спочатку читав п'єсу від початку і до кінця, потім обмірковував характер персонажа, аналізував кожне його слово, намагався з'ясувати його психіку, стосунки з іншими персонажами. Продумавши добре все це, Саксаганський писав коротку характеристику персонажа, підкреслював головне. В цілковитій тиші наодинці думав про майбутню роль, в думках ставив себе на місце персонажа, намагався зрозуміти та відчути. Коли потрібний образ оживав у душі і вже промовляв словами героя, актор починав шукати серед людей подібний тип аби скопіювати потрібні рухи та міміку. Прислухався як звучить голос, чи відповідає «логіці типу» персонажа, на останньому етапі роботи тренувався перед дзеркалом.

Саксаганський згадував: «Мені чомусь було ніяково признатись перед іншими, що я так багато і так старанно працюю над собою і що в цій роботі я зустрічаю так багато труднощів»¹⁵.

Свої ролі Саксаганський називав «театральними костюмами», кажучи, що завдяки числен-

ним технічним вправам його «театральні костюми» завжди готові для використання і допомагають моментально втілитися в потрібного героя.

А ще — кожного дня вдосконалював свою техніку. Насамперед — голос! І знову звернемось до думки П. Саксаганського: «Тепер переходжу до найбільш трудного, до найбільш відповідального в роботі актора — подачі слова на сцені. <...> Актор завжди стоїть між автором та публікою»¹⁶. Донести думку автора, доповнити своїми роздумами над роллю він вважав найважливішим завданням актора, тому так акцентував увагу на правильному логічному розборі фраз, тому слова у тексті ролі поділяв на службові, підготовчі до розрядки слів та динамічні. Над кожним з цих слів працював по-своєму, довгі години витрачав, обираючи для кожного персонажа свій унікальний виразний голос.

Саксаганський вважав, що саме голосове розмаїття впливає на амплуа актора. Сам багато працював на диханням та дикцією. А найкращою вправою вважав скоромовки та гекзаметри з «Іліади» чи «Одіссеї». Тіло актора для нього було головним виробничим знаряддям: займався спортом, обливався холодною водою, зазначав, що рух є першою формою мистецького відображення.

Актор дуже уважно ставився до одягу та аксесуарів на сцені, вважаючи, що один гарно підібраний аксесуар може зразу розповісти публіці про героя більше, ніж текст. Грим майже завжди наносив сам, для цього вивчав анатомію голови людини, особливо звертаючи увагу на м'язи обличчя та шкіри. Нарешті сам казав, що до кожної нової ролі він готувався, як полководець до генерального бою.

«Тепер підведу коротенькі підсумки того, що треба кожному акторові.

- Перш за все потрібен талант, якого не придумаєш і нічим не підrobiш.
- Природні голосові дані.
- Бажання вчитися, спостерігати і не задовольнятися малим успіхом.
- Критичне ставлення до себе самого.
- Намагатися добувати якнайширшу освіту, щоб вміти ясніше бачити і розуміти те, що відтворюєш на сцені.

— Не треба покладатися на свою природну обдарованість, а шляхом роботи над собою розвивати й зміцнювати цю обдарованість.

— Грати персонаж на сцені тільки після сумлінної підготовки.

— Дбати також і за своє тіло, щоб з нього було завжди здорове і справжнє виробниче знаряддя»¹⁷.

Чи буде цей акторський досвід потрібним для сучасних акторів? Принаймні буде корисно ознайомитися з цими порадами та творчим досвідом талановитого українського актора, який лишив спогади про своє творче життя, свої сумніви, переживання та успіх, що його досягнув завдяки поєднанню безсумнівного таланту та працелюбності.

¹ Саксаганський П. К. Моя робота над роллю / Панас Карпович Саксаганський // Думки про театр. — Київ : Мистецтво, 1955. — С. 87.

² Саксаганський П. К. Безмежно щасливий я // Панас Карпович Саксаганський. Статті і спогади про корифея української сцени ; ред. і вст. стаття О. Корнійчука ; упоряд. Ю. Мартич. — Харків : Мистецтво, 1939. — С. 7–8.

³ Юра Г. Жива історія театру... — Там само. — С. 49.

⁴ Романицький Б. Спогади про П. К. Саксаганського... — Там само. — С. 21.

⁵ Саксаганський П. К. Моя робота над роллю / Панас Карпович Саксаганський // Думки про театр. — Київ : Мистецтво, 1955. — С. 92.

⁶ Саксаганський П. К. До театральної молоді... — Там само. — С. 100.

⁷ Там само. — С. 104.

⁸ Там само. — С. 107.

⁹ Саксаганський П. К. З книги «По шляху життя» / Панас Карпович Саксаганський // Думки про театр. — Київ : Мистецтво, 1955. — С. 61.

¹⁰ Там само.

¹¹ Саксаганський П. К. До театральної молоді / Панас Карпович Саксаганський // Думки про театр. — Київ : Мистецтво, 1955. — С. 110.

¹² Там само. — С. 112.

¹³ Там само. — С. 134–135.

¹⁴ Там само. — С. 141.

¹⁵ Там само. — С. 114.

¹⁶ Там само. — С. 126.

¹⁷ Там само. — С. 142.